

**“ТОРГЗІНИ”: ЗОЛОТА ЦІНА ЖИТТЯ СЕЛЯНСТВА
ВІННИЧЧИНИ В РОКИ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр.**

Голодомор 1932-1933 рр. - безпрецедентний злочин сталінської тоталітарної системи проти українського народу, який спричинив національну катастрофу. Конфіскацію продовольства тоталітарний режим застосував як зброю масового знищення населення. Адже від голоду, масових репресій і депортацій Україна втратила більше людей, ніж за роки Першої світової та громадянської воєн. За оцінками дослідників, від голодомору 1932-1933 рр. загинуло від 3,5 до 10 млн. осіб, понад третину з яких - діти.

Наукова розробка даної теми покликана розкрити маловідомі аспекти голодомору 1932-1933 рр. в Україні у контексті регіонального вивчення цієї проблеми. Це є актуальним, оскільки в силу певних міждержавних колізій нам досі намагаються нав'язати думку про відсутність голодомору, сфальсифікувати і перекреслити нашу історію.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі комплексного та об'єктивного аналізу джерел і досягнень історіографії всебічно дослідити на Вінниччині роль і діяльність системи “Торгзінів” у роки голодомору початку 30-х років минулого століття. Об'єктом дослідження є голод 1932-1933 рр. на Вінниччині. Предметом дослідження є діяльність системи “Торгзінів” у 1932-1934 рр. Хронологічні рамки дослідження - 1932-1933 рр. - роки голодомору в Українській СРР, зокрема, на території Вінниччини. Територіальні межі дослідження охоплюють землі Вінницької області в межах 1932-1933 рр.

Проблема подій Голодомору 1932-1933 рр., незважаючи на дослідження низки визначальних питань і публікації значної кількості наукових праць, залишається однією з найактуальніших у вітчизняній історіографії.

Даний фактор є надзвичайно важливим, адже тільки за умови всебічного і об'єктивного дослідження всіх аспектів передумов, причин, технологій та наслідків здійсненого злочину, подібні трагедії оминатимуть Україну в майбутньому.

На Вінниччині перші матеріали про трагічні події Голодомору з'явилися в місцевій пресі у 1989 р. За відомостями бібліографічного

покажчика, в 1989-2000 рр. побачили світ 165 публікацій з цієї тематики, 156 з них - газетні. Це були переважно публікації архівних документів, спогади тих, хто пережив це лихоліття, публіцистичні виступи. Також були надруковані окремі наукові та краєзнавчі праці, статті, тези доповідей на наукових конференціях [1].

На наш погляд, найбільш вагомий внесок у розвиток вітчизняної історичної науки щодо діяльності торгзінів у роки голодомору вніс доктор історичних наук, заслужений діяч науки і техніки України, професор В.І.Марочко. Необхідно відмітити, що В.І.Марочко вперше в українській історіографії висвітлив створення та діяльність системи “Торгзину” [2-4].

Під своєрідним кутом зору проблему Голодомору 1932-1933 рр. на Поділлі дослідили В.Подольян та В.Рекрут. У монографії “Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ століття” (2008 р.) [5] вперше подано нові архівні матеріали, які висвітлюють заходи більшовиків щодо вилучення матеріальних і продовольчих ресурсів з Поділля в роки Голодомору через організацію системи “Торгзину” та формування “Червоних ешелонів”. Характеризуючи діяльність “Торгзину” (торгівля з іноземцями), автори монографії показують, як більшовики цинічно використали катастрофічну продовольчу ситуацію в регіоні для наповнення золотими виробами державної казни: голодні люди змушені були віддавати за окрасець хліба навіть родинні реліквії.

Не полишають проблеми українських голодоморів науковці і дослідники з ближнього і далекого зарубіжжя [6].

Грунтовний масив документів і матеріалів, без яких вкрай важко дослідити проблему “Торгзінів” Вінниччини зберігається у Державному архіві Вінницької області.

Отже, джерельна база представлена головним чином архівними документами та матеріалами. У праці використовується широка інформація, почерпнута з опублікованих наукових праць, численних архівних джерел, періодичних видань, статистичних збірників тощо, яка у комплексі з іншою автентичною базою дозволила всебічно розглянути коло окреслених метою наукового дослідження завдань.

Однією із складових структур, котрі входили у підпорядкування уповноваженого Народного Комісаріату зовнішньої торгівлі, була спеціальна організація для торгівлі з іноземцями (“Торгзін”), яка розпочала свою діяльність влітку

1930 р. Завданням цієї контори стало накопичення валютних ресурсів для індустріалізації країни шляхом обслуговування іноземних туристів і контингенту прибулих у портові міста громадян з різних країн світу.

Слід відмітити, що на Вінниччині на початку 30-х років магазинів “Торгзину” не існувало, позаяк не було потреби в обслуговуванні іноземних туристів.

Необхідно зазначити, що восени 1931 р. на Вінниччині з’явилися Вінницький (на Калічі) та Бердичівський універмаги, які безпосередньо підпорядковувалися Всесоюзному об’єднанню торгівлі з іноземцями у Москві.

Разом з тим, з утворенням Вінницької області в 1932 р. значно активізувалася робота щодо розширення мережі закладів “Торгзину”.

Впродовж 1932 р. до існуючих Вінницького і Бердичівського універмагів приєдналися Шепетівський (квітень 1932 р.), відкрилися універмаги в Проскуріві (травень), Тульчині, Могилеві-Подільському (липень), Кам’янці-Подільському (липень), Умані (серпень), Бару (грудень) та Староконстантинові (грудень 1932 р.). У грудні розпочали свою діяльність 4 ларки: в Ізяславі, Славуті, Шаргороді та Кам’янці-Подільському (на базарі). Таким чином обласна контора закінчила 1932 р. в складі 9-ти окремих госпрозрахункових універмагів (Уманський з 01.01.1933 р. перейшов до Київської контори) та 4-х підзвітних ларків [7, арк.2].

Основними функціями магазинів у цей час були скупка золота (срібло у 1932 р. не приймалося), тобто громадянин мав право здавати “золотий брухт” (так торгзінівці називали золоті вироби), ювелірні вироби і монети старої чеканки. Ціна на золото залежала від проби, яку визначав приймальник (в основному “на око”), і згідно з тим кожному клієнту за здану річ видавався документ з вказаною сумою “золотих рублів”.

Наприклад, за 1 грам золота 56-ї проби (сучасна градація - 583 проба) у “Торгзіні” записували 73 “золотих” коп., за аналогічну вагу 72-ї проби - 94 коп. та за 1 гр. 48-ї проби - 63 копійки [5, с.217]. До речі, крім “угару”, офіційної 3% скидки на користь магазину, здавальника виробів з золота обов’язково обдурювали за рахунок так званого “прупеку” - різниці між прийнятою від здавальника заліковою вагою і фактично зданим золотом у банк.

Отже, двічі ошуканий “щасливий” здавальник після моторошної процедури оформлення документів отримував право прибути у магазин “Торгзину” і там, вистоявши у черзі 1-3 доби,

міг сподіватися на отоварювання за принципом “їж, що дають”. Але й там на нього чекали несподіванки і нові випробовування. Однією із найстрашніших пасток для клієнтів “Торгзіна” була практика органів ОДПУ-НКВС проводити облави біля магазинів, особливо напередодні революційних свят (для рапортів щодо успішного проведення боротьби з валютниками) та, не рідко, з метою так званої “профілактики”, в процесі якої налякані громадяни віддавали все (коштовності, забірні книжки і т.п.) і навіть те, що встигли придбати.

Тому у структурі роздрібної торгівлі Вінницького обласного об’єднання “Торгзіну” протягом 1932 р. продукти харчування займали 80%, а лише 20% товарообігу припадало на промислові товари [5, с.221].

Загалом, робота закладів “Торгзіну” була налаштована так, що будь-який клієнт мав обов’язково понести відчутні втрати від такої торгівлі. Його обдурювали при прийманні золота, обважували при отоварюванні “бонів”, забірних книжок і чеків, незаконно примушували до придбання неходових і залежалих товарів та продавали товари за цінами, значно вищими від цін розвинутих країн світу.

Разом з тим, Вінницька обласна контора “Торгзіну” за 8 місяців діяльності у 1932 р. зуміла вилучити у населення близько 550 кг золота (золотих монет і прикрас), передати державі 1.081.153 “золотих рублей”, котрі надійшли громадянам області на отоварювання. Також при загальному річному реалізаційному обороті 1391 тис. крб. контора отримала доходів у розмірі 818,8 тис. радянських карбованців (тобто реалізовувала товари за цінами у декілька разів вищими, ніж у державній та кооперативній торгівлі) і таким чином збільшила прибутки НКЗТ, частина яких направлялася за потребами держави, але значно більша частина передавалася у величезний преміальний фонд, котрий солідними сумами перерозподілявся між структурними одиницями зовнішньоторговельного відомства [5, с.223].

Відтак, у наступний 1933 р. Вінницька обласна контора “Торгзіну” вступила з новими завданнями: кардинально розширити мережу своїх магазинів, домогтися збільшення золотовалютних операцій, зокрема широко розгорнути закупівлю срібла (монети, “брухт”, побутові вироби тощо), збільшити об’єми реалізації продукції за валюту та значно покращити обслуговування клієнтів магазинів.

Станом на 15 травня 1933 р. в області вже діяло 11 універмагів, в складі яких налічувалось 44 приймальні пункти та ларки для отоварювання. Разом система Вінницької контори “Торгзіну” охоплювала 36 районів області, а інші планувалися до обслуговування виїзною торгівлею і тимчасовими приймальними пунктами у дні проведення базарів та ярмарок. Зокрема, у Вінниці відкрили універмаг №2, який мав філії в Іллінцях та Липовці, Тульчинський універмаг мав свою мережу в Томашполі, Вапнярці, Бершаді, Піщанці, Чечельнику та ларьок у Тростянці [5, с.224].

До речі, станом на 1 червня 1933 р. на території СРСР діяло 37 регіональних контор, котрі мали 1137 пунктів, у тому числі на Україні налічувалось 237 точок, які входили у 9 об’єднань: 1 - Всеукраїнське, 7 - обласних і 1 - Все молдавське. Найбільш потужними були Київська контора “Торгзіну” - 57 торговельних пунктів і Вінницька - 44 стаціонарних торговельних пункти у 36 районах області (охоплювала 55% районів) [8, арк.51-52]. Аналіз структури і географічного розміщення мережі торгівельних пунктів свідчить, що на Україну припадало майже 5-та частина від усіх закладів величезного Радянського Союзу.

На початку 1933 р. у приймальних пунктах Вінницької обласної контори почали проводити закупівлю срібних монет царської чеканки номіналом за один карбованець - 28 коп. “золотом”, за 1 г срібних виробів 84 проби платили 1,4 коп., 72 проби - 1,2 коп., а 48 проби - 0,8 копійок “золотом” Безперечно, такі ціни на срібло були відвертим ошуканством з боку держави, адже не важко підрахувати, що 1 кг срібла в середньому коштував 11 “золотих карбованців”, а за даними В.Марочка, на той час Нью-Йоркська біржа давала за нього 17 валютних рублів, тобто у 1,6 разів дорожче [2, с.42].

Разом з тим, голод примусив громадян, крім золотих коштовностей і царських монет, нести до “Торгзіну” всі срібні прикраси, посуд і художні вироби, а також скуповувати срібні монети радянського зразка (їх не приймали з радянською символікою), переплавляти у злитки і таким чином рятуватися від очікуваної смерті.

Слід зазначити, що навіть за умови торгівлі за валюту у 1932-1933 рр. пропозиції “Торгзіну” далеко не задовольняли попиту населення на продукти харчування. Величезні черги біля 44-х пунктів, діючих в області, створювалися саме у дні надходження продовольчих товарів, котрі завозились з великими перервами у

часі і, як правило, не у повному об'ємі. Загалом, річний план реалізації у розмірі 4,7 млн. валютних крб. був виконаний лише на суму 3,5 млн. крб., але за цей час заклади Вінницького обласного "Торгзіну" зуміли "витягти" з голодного населення 624 кг побутового золота та 14890 кг срібла, задовольнили близько 138 тисяч переказів на загальну суму 1,7 млн. валютних крб. Водночас, ще майже 100 тис. "золотих" крб. залишилися на руках у клієнтів не отовареними [5, с.227].

Протягом 1934 р. вони знесли до скупних пунктів близько 320 кг золота, 6,5 т побутового срібла, (правда, незначну кількість діамантів: за півроку всього на 1 тис. крб.) та поповнили казну близько 1 млн. 300 тис. валютних карбованців, переказаних родичами з-за кордону [9, арк.77]. Порівняно з попередніми 1932-1933 рр., надходження так званої "ефективної валюти" зменшилося, але це, безперечно, були значні кошти.

Наступний 1935 р. став для "Торгзіну" роком поступового згорання торгівлі з радянськими громадянами. В СРСР з 1 січня 1935 р. були відмінені продовольчі картки на хліб, а з жовтня 1935 р. без карток стали продавати м'ясо, цукор, жири, овочі та інші продукти харчування. Цим фактично були відмінені "пайкові ціни", втратили своє значення закриті розподільники і у магазинах з'явилися товари вільного доступу, котрі за величиною значно відрізнялися від торгзінівських цін у "золотих рублях". Зрозуміло, що на чорному ринку курс "золото" почав падати і влітку він вже становив 1:30, а до осені став ще нижчим. "Торгзін" вже не міг конкурувати з відкритою торгівлею, тому на державному рівні постало питання про подальшу долю цієї організації. Закономірним рішенням РНК СРСР стала постанова від 14 листопада 1935 р., котра передбачала ліквідацію Всесоюзного товариства "Торгзін", а з 1 лютого 1936 р. припинення його існування [5, с.244].

Разом з тим, протягом року подільські торгзінівці зуміли "витягнути" з подолян 1 млн. 680 тис. "валютних рублів", у тому числі отоварити на 1205,2 тис. крб. переказів, залучити на 219,6 тис. крб. золота і срібла та на 1,1 тис. діамантів. Завершили свою діяльність з гарними показниками - виконали план реалізації товарів на 123% (1785,5 тис. крб.) [10, арк.10]. За умовами ліквідації системи вся торгова мережа і товарні запаси повинні були передаватися до державної торгівлі. Більшість працюючих за попередньою згодою переходили на роботу до нової структури.

Таким чином, за неповних 4 роки існування Вінницького обласного об'єднання "Торгзіну" спеціально створена торговельна структура Зовнішторгу СРСР зуміла "витягти" з голодного населення області близько 6 млн. "золотих карбованців", у 1932-1935 рр. "викачали" близько 2 т побутового золота, понад 25 т срібла та інші коштовні антикварні речі і реліквії [5, с.246].

Разом з тим необхідно зазначити, що в умовах геноциду українського народу 1932-1933 рр. відсутність "Торгзіну" ще більше поглибила б трагедію і жертв нищівного голодомору було б набагато більше.

На наше переконання, створення "Торгзіну" ніяк не пов'язане з намаганням більшовиків якимось допомогти голодному населенню. З волі більшовицької партії торгзінівська структура перетворилася на ефективний спосіб поповнення золотовалютних резервів держави для здійснення гігантської індустріалізації та запровадження витонченої екзекуції щодо українського селянства під час проведення колективізації на селі. Призначення "Торгзіну" - відібрати у людей все цінне й дороге душі і серцю було сповна виконане впродовж діяльності цієї організації, адже висока зарплата, спеціальні "валютні пайки" і сприятливі умови для отримання додаткових особистих доходів зробили виконавців вірними слугами у досягненні поставленої мети.

1. *Калитко С.Л.* Голодомор 1932-1933 років на Східному Поділлі в історико-краєзнавчих публікаціях // II Міжнародний науковий конгрес українських істориків. - Кам'янець-Подільський, Київ, Нью-Йорк, Острог: Вид-во На УОА, 2005. - Т.1. - С.444-449.

2. *Марочко В.І.* Голодомор 1932-1933 рр. - К., 2007. - 64 с.

3. *Він же.* Золотий дощ 1932-1933 років // Урядовий кур'єр. - 2009. - 11 лютого. - С.13.

4. *Він же.* "Торгсін" золота ціна життя українських селян у роки голоду (1932-1933 рр.) // Український історичний журнал. - 2003. - №3. - С.90-103.

5. *Подольян В., Рекрут В.* Особливості діяльності споживчої кооперації Вінниччини в умовах Голодомору 30-х років ХХ ст. - Вінниця: П.П.Балюк, 2008. - 420 с.

6. *Осокина Е.* За зеркальной дверью Торгсина // Отечественная история. - 1995. - №2. - С.86-104.

7. Державний архів Вінницької області. - Ф.485. - Оп.1. - Спр.6а.

8. Там само. - Ф.498. - Оп.1. - Спр.15.

9. Там само. - Оп.3. - Спр.53.

10. Там само. - Оп.1. - Нід.160.